

‘Voort, raderen, voort!’

Als er een lijst zou worden opgesteld met de bekendste citaten uit de Nederlandse literatuur, dan zou ‘Voort, raderen, voort!’ daar beslist niet aan mogen ontbreken. Het citaat vormt een belangrijk leidmotief in de novelle *Fabriekskinderen. Een bede, doch niet om geld* (1863).

De auteur – Jacobus Jan Cremer (1827-1880) – wilde er de uitzichtsloosheid van de kinderarbeid in de Leidse fabrieken mee benadrukken. Die had hij met eigen ogen aanschouwd, nadat hij was uitgenodigd om een keer een textiel fabriek te bezoeken. Vanaf dat moment ontpopte hij zich als één van de meest prominente tegenstanders van kinderarbeid.

Hoewel Cremers tekst door velen kritisch werd ontvangen – de *Leydse courant* noemde zijn verhaal ‘overdreven’ – zette het werk veel in beweging. In de onlangs verschenen uitgave *Kinderarbeid, J.J. Cremer en de Leidse fabriekskinderen* is de negentiende-eeuwse tekst integraal opgenomen, samen met een hertaling in hedendaags Nederlands van Korrie Korevaart. De Leidse freelance historicus Cor Smit, die een proefschrift voorbereidt over kinderarbeid, schreef een uitvoerige inleiding bij het boek.

Op 7 maart 1863 las J.J. Cremer zijn tekst voor bij *Diligentia* in Den Haag. Het literaire leven van die tijd speelde zich nog steeds voor een groot deel af in de boezem van de genootschappen. De voordracht maakte een grote indruk op het massaal toestroomde publiek, veelal notabelen van de stad, waaronder kamerleden en fabrikanten. Dat had te maken met de realistische en schrijnende inhoud van zijn verhaal. Cremer beschreef hoe de uitgeputte, uitgehongerde en verkleumde kinderen van een Leids arbeidersgezin zich klaarmaken voor een nieuwe werkdag. Hun alcoholistische vader blijft in bed blijft liggen, de moeder snauwt haar kroost toe en de kinderen begeven zich naar de fabriek, onderwijl een koude aardappel kauwend. Het jongste kind komt nauwelijks vooruit en blijft uiteindelijk op straat liggen. Ook de beschrijving van de zwoegende kinderen was aangrijpend, vooral door de retorische en opzweepende procedés die Cremer in zijn voordracht hanteerde: ‘Gij zoudt zweren dat het menschen waren, akelig kleine en arme oude mannen en vrouwtjes, die gaarne hijgend zouden neêrzitten

bij den warmen haard en de dorre handen uitstrekken naar een versterkende bete.’ Maar in plaats daarvan worden ze ‘voortgejaagd door den werkman die – grootsch als zijn oorsprong, doch gesard door zijn duivel, steeds woedender brult: Voort raderen, voort!’

Schrijverschap

Cremer was dan ook niet de minste. Hij was een gevierd spreker en ‘we-reldberoemd’ in Nederland. Vooral zijn *Betuwsche novellen* (1856), die geschreven zijn in Betuws dialect en die hij regelmatig overal in het land voordroeg, hadden daaraan bijgedragen. Zijn voordrachten vormden volgens het publiek ‘ware triomftochten’ en werden druk bezocht, net zoals de optredens van François HaverSchmidt. In tegenstelling tot die laatste, die zijn hele leven als predikant werkzaam bleef, kon Cremer als één van de eerste schrijvers volledig van zijn pen kon gaan leven. Hij vroeg een bedrag van drie- tot vijfhonderd gulden per optreden. In de periode

daarvoor was het schrijverschap vooral een nevenfunctie geweest; het waren politici, advocaten en dominees die de literaire wereld bevolkten. Cremers situatie bewijst dat de positie van het schrijverschap in dit tijdvak geleidelijk aan veranderde, hoewel hij nog lange tijd een uitzondering bleef. Naast schrijver was hij daarnaast een niet onverdienstelijk landschapsschilder. Hij had aan de Haagse Tekenenacademie gestudeerd, maar werd als beeldend kunstenaar veel minder gewaardeerd.

Het grootste deel van de uitgave handelt niet over literaire kwesties. Uit de inleiding die Smit schreef blijkt duidelijk zijn grote belangstelling voor de sociaal-politieke geschiedenis in het algemeen en kinderarbeid in het bijzonder. De historicus beschouwt Cremers *Fabriekskinderen* vooral als 'een belangrijk document voor de sociale geschiedenis van Nederland'. Daardoor besteedt hij relatief veel aandacht aan deze kant van het verhaal. Hij schetst een uitvoerig beeld van de voor- en tegenstanders van kinderarbeid, van plannen en initiatieven en van de staatscommissie die door

Thorbecke in 1863 in het leven werd geroepen. Dit leidde uiteindelijk tot de invoering van het beroemde Kinderwetje van Van Houten. Het geeft aan dat Cremers tekst een belangrijke bijdrage heeft geleverd aan de politieke gebeurtenissen van zijn tijd. Maar het is jammer dat het literaire (genootschaps)leven slechts terzijde wordt aangestipt. De uitgave wordt verlevendigd door prachtige foto's, die hedendaagse lezer een goed beeld geven van de ernst van de situatie. Het is daarnaast positief dat Cremers originele tekst in facsimile in deze uitgave is opgenomen. De hertaling maakt de novelle wellicht toegankelijker voor hedendaagse lezers. Maar er gaat wel veel van de retorische kracht van de negentiende-eeuwse tekst verloren en dat is zonde.

Rick Honings

J.J. Cremer: *Kinderarbeid*. J.J. Cremer en de Leidse fabriekskinderen. Met een inleiding van Cor Smit en een hertaling door Korrie Korevaart. Leiden: Primavera Pers, 2008. ISBN 978-90-5997-059-5. € 9,90. 88 blz.

